

VĀCBALTIEŠU SOCIĀLPOLITISKĀ IETEKME UZ LATVIJAS AUGSTĀKO IZGLĪTĪBU POLITISKĀS PĀRVALDES REDZESLOKĀ PARLAMENTĀRISMA PERIODA BEIGĀS

RŪDOLFS RUBENIS

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas doktora studiju programmas doktorants

E-pasts: rudolfs.rubenis@lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir izvērtēt Latvijas Politiskās pārvaldes novērojumus un vērtējumus par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm parlamentārisma beigu posmā, skatoties augstākās izglītības kontekstā. Tiek secināts, ka Latvijas Politiskā pārvalde pievērsa uzmanību nacionālajam jautājumam vācbaltiešu sociālpolitiskajās aktivitātēs, kur konstatēja Latvijas valstij aizdomīgu darbību caur izglītības un akadēmiskajām organizācijām kā politiskam aizsegam. Šo sociālpolitisko aktivitāšu laikā radās kurioza situācija, kurā, pielīdzinot latviešu pērkonkrustiešus vācbaltiešu nacionālsociālistiem, latviešu sociāldemokrāti sāka konfliktēt ar latviešu pērkonkrustiešiem.

Atslēgvārdi: vācbaltieši, nacionālās minoritātes, augstākā izglītība, etniskā spriedze, valsts drošība.

IEVADS

1919. gadā Latvijas Neatkarības kara laikā (1918–1920), norisinoties sarežģītajam Latvijas valsts izveides procesam, Latvijas pagaidu valdība risināja jautājumu par topošās Latvijas Republikas nacionālo minoritāšu stāvokli. Tas sevišķi skāra vācbaltiešus, starp kuriem visi nebija samierinājušies ar tālaika lielajām pārmaiņām. Lai gan historiogrāfijā tiek izcelta vācbaltiešu skolu autonomija kā “viens no neatkarīgās Latvijas valsts sasniegumiem nacionālo minoritāšu tiesībās” (Dribins 2004, 53), vācu privātās

augstskolas – Rīgas Herdera institūta – diploma prestižs nebija pielīdzināms LU iegūtajam diplomam, tādējādi apgrūtinot iespējas vācbaltiešiem izmantot iegūto augstāko izglītību vācu valodā plašākām karjeras iespējām. Tas daļai vācbaltiešu radīja vilšanos, ka viņi pievērsās sociālpolitiskajai darbībai, izraisot aizdomas par draudiem Latvijas valsts drošībai un vācbaltiešu-latviešu vēsajām attiecībām (Cerūzis 2011, 280). Atsevišķu vācbaltiešu pievēršanās sociālpolitiskajām aktivitātēm izraisīja Latvijas Politiskās pārvaldes (LPP) interesi, kas centās noskaidrot, vai vācbaltiešu minoritāte, mēģinot panākt labvēlīgāku stāvokli augstākajā izglītībā, nerada draudus Latvijas valsts drošībai (Bērziņa, Vāveris 2020, 196–197). Historiogrāfijā plaša uzmanība pievērsta vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm nacionāl-sociālisma kontekstā LPP redzeslokā (Feldmanis 1985, 27–28), taču trūkst sociālpolitisko aktivitāšu saistības ar Latvijas Universitāti (LU).

Raksts ir tapis, izmantojot Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiālus, lai analizētu LPP 3235. fonda lietas (150., 152., 154. un 155.) par vācbaltiešu politisko darbību un latviešu galējo nacionālistu organizācijas “Pērkonkrusts” darbību (109. un 110. lieta), kā arī LU 7427. fonda lietas (110., 372., 1760., 10523. u. c.). Izmantota literatūra (Inesis Feldmanis, Raimonds Cerūzis, Volfgangs Vahtsmūts, Pērs Bolins u. c.), kur rakstīts par vācbaltiešu problēmu, skatoties no sociālpolitiskā un augstākās izglītības aspektiem.

Raksta mērķis ir izvērtēt LPP novērojumus un vērtējumus par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā parlamentārisma beigu posmā. Problēmas analīze ir strukturēta šādi: 1) izmaiņas vācbaltiešu stāvoklī Latvijas augstākajā izglītībā; 2) novērojumi un vērtējumi par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā; 3) sociāldemokrātu un “Pērkonkrusta” reakcija uz sociālpolitiskajām aktivitātēm.

IZMAIŅAS VĀCBALTIEŠU STĀVOKLĪ LATVIJAS AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ

Jaunā neatkarīgā Latvijas Republika centās pakārtot augstāko izglītību un zinātņi atbilstoši 19. gs. otrās puses jaunlatvieša Ata Kronvalda vīzijai par Latvijas valsts nacionālo *Alma Mater* jeb LU, kur augstākā izglītība iegūstama latviešu valodā (Strods 1994, 46–47). Ceļš uz latvisku augstākās izglītības un zinātnes iestādes izveidi bija sarežģīts, to sevišķi ietekmēja nacionālo minoritāšu jautājums, piemēram, vācbaltiešu faktors Latvijas augstākajā izglītībā. Kad 20. gadu sākumā izveidoja LU uz Rīgas Politehniskā institūta (RPI) reorganizācijas bāzes, ļoti sarežģīti bija panākt pilnīgu Latvijas valsts augstākās izglītības latviskošanu; tehniskajās fakultātēs dažas mācībspēku štata vietas aizņēma vācbaltieši. Pirmais LU rektors Ernests

Felsbergs atzina, ka nacionālais jautājums LU ir politisks un ir jārisina Latvijas valdībai (Bolin 2012, 117–118). Saskaņā ar 1923. gada 28. martā Latvijas Republikas Saeimā ratificēto LU Satversmi vācbaltiešiem un citām nacionālajām minoritātēm Latvijā nebija liegtas tiesības iegūt augstāko izglītību kādā no LU fakultātēm. Tomēr Satversmē tika formulēts, ka augstāko izglītību LU varēs iegūt tikai latviešu valodā, nevis vācu vai krievu valodā (Latvijas Universitātes Satversme. Rīga: Valsts papīru spiestuve. 1923, 3). Ne visi vācbaltieši ar to samierinājās, jo daži brauca studēt uz Vācijas universitātēm, piemēram, Minhenes Tehnisko universitāti vai Jēnas Universitāti, lai iegūtu augstāko izglītību vācu valodā (Rubenis 2021a, 1142–1145). Svarīgi atzīmēt, ka augstākā izglītība Latvijas valstī daļēji pārklājās ar Krievijas impērijas laikā radīto RPI sistēmu (Strods 1994, 54). Teorētiski vācbaltiešiem nebūtu iebildumu studēt LU, ja pati LU ir izveidota uz RPI reorganizācijas bāzes, integrējot RPI tehnisko zinātņu fakultātes un atļaujot RPI mācībspēkiem turpināt strādāt (Cerūzis 2020, 44). Taču galvenā barjera bija latviešu valoda, kas bija ļoti labi jāpārvalda, kārtojot iestājeksāmenu. LU kā nacionālajai Latvijas valsts *Alma Mater* bija jāpievērš stingra uzmanība latviešu valodas prasmei, kas tajā laikā bija ļoti svarīga nacionālās Latvijas valsts ideoloģijai (Bolin 2012, 119).

Vācbaltiešiem iestājeksāmens bija liels izaicinājums, jo ne visi prata latviešu valodu ļoti labi. Spilgts piemērs ir vācbaltiešu studenta Vernera Bormaņa (*Verner Bormann*) gadījums, kad viņš gribēja uzsākt studijas LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē 1925. gada 15. augustā, tomēr 1925. gada 21. septembrī viņam fakultāte paziņoja, ka iestājeksāmenu latviešu valodā nav izturējis (LNA-LVVA, 7427–1–10523, 9., 11. lp.). Pirms tam 1924. gada septembrī viņš bija sekmīgi iestājies LU Inženierzinātņu fakultātē, taču izlēma kļūt nevis par inženieri, bet gan par juristu. Lai gan LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē viņš nebija izturējis iestājeksāmenu, tomēr viņam atļāva klausīties lekcijas brīvklusītāja statusā (LNA-LVVA, 7427–1–10523, 1., 9. lp.).

Vēlāk V. Bormanis sadarbojās ar savas fakultātes vācbaltiešu studentu Erhardu Krēgeru (*Erhard Kroeger*), kurš ir pazīstams kā nacionālsociālistu grupas “Kustība” (*Bewegung*) vadītājs (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.).

LU rektors Augusts Tentelis, apzinoties situāciju par LU Satversmē iestrādātā panta par latviešu valodu kā studiju valodas juridisko nespēju darboties līdzī faktiskajai situācijai, izšķīrās par kompromisu valodas jautājumā. 1927. gada 18. maijā LU Padome pieņēma lēmumu par valodas jautājuma iesaldēšanu, atļaujot lasīt lekcijas latviešu, krievu un vācu valodā. Tomēr iestājeksāmenu kārtošana latviešu valodā palika spēkā kā obligāta prasība un sesiju kārtošanai un diplomdarbu aizstāvēšanai bija jānotiek arī latviešu valodā (Rubenis 2021a, 1140–1141). Taču tas problēmu neatrisināja, jo vācbaltiešu mācībspēkiem jau pašos pirmajos LU pastāvēšanas

gados bija problēmas ar lekciju pasniegšanu latviešu valodā. LU Mehānikas fakultātes dekāns un profesors Pauls Denfers (*Paul Denfer*) atzina, ka apgūt un pārtulkot zinātnisko krievu un vācu valodu uz zinātnisko latviešu valodu 3–5 gadus ir nereāli; dažos gadījumos bija termini, kurus nevarēja iztulkot. Pati LU Mehānikas fakultāte bija viena no fakultātēm, kur bija viszemākie rādītāji latviešu valodas prasmē – 29%. Tā arī bija viena no fakultātēm, kur bija liels vācbaltiešu studentu īpatsvars (Bolin 2012, 118). A. Tenteļa kompromiss valodas jautājumā daļēji P. Denferam palīdzēja, jo viņš varēja pasniegt lekcijas krievu un vācu valodā. P. Denferam palīdzēja arī darba pieredze RPI, kur darba gaitas viņš sāka 1899. gada 29. augustā, bet 1919. gada 1. septembrī viņš pārgāja uz LU. Darba gaitu uzsākšana sakrita ar laiku, kad Rīgas Politehnikums (RP) bija reorganizēts par RPI. Tas nozīmēja, ka notika pāreja no vācu valodas kā studiju valodas uz krievu valodu kā studiju valodu (LNA-LVVA, 7427–13–372, 51. lp.). Arī RPI iegūtos diplomus pielīdzināja citiem tālaika Krievijas impērijas universitāšu diplomiem, kas, neskatoties uz uzspiesto Krievijas impērijas Izglītības ministrijas pārkrievošanas politiku, paaugstināja diplomu prestižu. Zināmā mērā daļēja Krievijas impērijas universitāšu sistēmas saglabāšana LU nāca par labu vācbaltiešu mācībspēkiem, kuriem bija darba pieredze kādā no Krievijas impērijas augstskolām, šajā gadījumā RPI (Latvijas Universitātes piec gadu darbības pārskats (1919–1924). Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1925, 90).

Taču vācbaltiešu studentus A. Tenteļa kompromiss valodas jautājumā neapmierināja, jo viņi gribēja ne tikai klausīties lekcijas vāciski, bet arī kārtot sesijas un aizstāvēt diplomdarbu vācu valodā. V. Bormanis un E. Krēgers bija piederīgi pie vācbaltiešu studentu korporāciju saimes, kurā valodas jautājums bija ļoti jūtīgs. V. Bormanis bija RPI laikā dibinātās, pie LU pārreģistrētās vācbaltiešu studentu korporācijas *Concordia Rigensis* biedrs, bet E. Krēgers pie Tērbatas Universitātes laikā dibinātās vācbaltiešu studentu korporācijas *Livonia* Rīgas filistru (vecbiedru) biedrības biedrs (Latvijas Universitātes darbības pārskats (1926/1927). Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1927, 186). LU vācbaltiešu studentu korporācijas – *Curonia*, *Fraternitas Rigensis*, *Fraternitas Baltica*, *Rubonia* un *Gotonia* – pauda protestu LU studentu korporāciju jumtorganizācijā (LU Prezidiju konventā), ka latviešu studentu korporācijas izstumj vācu valodu no sēžu dienas kārtības, nostiprinot latviešu valodu. Lai gan kompromiss valodas jautājumā attiecās arī uz LU Prezidiju konventu, latviešu korporanti palika skaitliskā vairākumā, bet vācbaltiešu korporanti skaitliskā mazākumā (Rubenis 2021a, 1140). Valodas jautājums negatīvi skāra vācbaltiešus ne tikai studijās, bet arī akadēmiski sabiedriskajā dzīvē. Pakāpeniski nostiprinot latvietību Latvijas augstākajā izglītībā, vācbaltieši kļuva nepieņemami un turpināja aktīvu sociālpolitisko cīņu par savām tiesībām, izraisot LPP interesi.

NOVĒROJUMI UN VĒRTĒJUMI PAR VĀCBALTIEŠIEM AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ

Interese par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā LPP radās 20. gs. 20. gadu beigās, kad Latvijas izglītības ministra amatā bija Atis Ķeniņš, kas gribēja pastiprināt latviskošanas pasākumus Latvijas izglītībā (Rubenis 2021a, 1143). Pastiprinātie latviskošanas pasākumi izraisīja rezonansi Latvijas vācbaltiešu sabiedrībā – daļa to uztvēra kā vērsanos pret nacionālo minoritāti (Wachtsmuth 1952, 78–79). Viens no vācbaltiešiem, kas oponentēja A. Ķeniņam un t. s. vācu nacionālajai atjaunošanās (nacionālsociālisma) kustībai, bija Volfgangs Vahtsmūts (*Wolfgang Wachtsmuth*), Latvijas Izglītības ministrijai padotās Vācu izglītības pārvaldes vadītājs. Viņš atzina vācbaltiešu pieslēšanos nacionālsociālismam vai citam radikālam strāvojumam par draudu ne tikai Latvijas valstij, bet arī vācbaltiešu nacionālajai minoritātei. Nacionālsociālisti aktīvi atbalstīja nacionālsociālismā pausto “visu vācu tautiešu apvienošanu vienotā vācu tautā”, kas noniecināja vācbaltiešu lingvistiskās un kultūras īpatnības (Wachtsmuth 1952, 81–82).

Patī LU nonāca LPP redzeslokā, kad tās students V. Bormanis iesaistījās t. s. Vācu izglītības biedrības Latvijā (*Deutsche Bildungsverein in Lettland*) darbībā, kuras mērķis bija “sekmēt vācu tautības Latvijas pilsoņus izglītības un kultūras ziņā”. Saskaņā ar LPP 1933. gada 15. novembra noklausīšanās protokolu V. Bormanis sākotnēji gribējis dibināt Vācbaltiešu nacionālistu partiju (*Nationalpartei der deutschen Balten*) (1933. gada vasarā Latvijas Iekšlietu ministrija bija noraidījusi partijas reģistrāciju, jo uzskatījusi Latvijas valstij par nevēlamu).

V. Bormanis gan mēģinājis ieskaidrot, ka “partijas dibināšanas nodoms vācu sabiedrībā esot ticis atmests”. Tas bija mēģinājums attaisnot Vācu izglītības biedrības darbību, cenšoties noslēpt tās saistību ar nacionālsociālismu. Tajā laikā Vācijā nostiprinājās nacionālsociālisti, kuru ietekmē nonāca vācbaltiešu diaspora, kas bija emigrējusi pēc Latvijas Neatkarības kara un boļševiku apvērsuma. Vācu izglītības biedrība Latvijā tika izmantota, lai caur to nacionālsociālistiskie vācbaltieši varētu izplatīt savas idejas vācbaltiešu sabiedrībā (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lpp.).

Vācu nacionālsociālisti centās ietekmēt vācbaltiešu diasporu Vācijā, kas pati bija izveidojusi plašu sabiedrisko organizāciju tīklu, apvienojot Vācijā dzīvojošo vācbaltiešu diasporu ar Latvijas vācbaltiešiem. Par piemēru var nosaukt vācbaltiešu studentu korporācijas *Curonia* un *Rubonia*, kas izveidoja t. s. korporācijas kopas Vācijas pilsētās, piemēram, *Rubonia* Mīnhenē un *Curonia* Jēnā. Vācbaltiešu korporanti izmantoja sakarus caur studentu korporācijām, lai varētu braukt studēt uz Vāciju un iegūt augstāko izglītību vācu valodā. Nacionālsociālistiem šāda vācbaltiešu sabiedrisko organizāciju

shēma šķīta noderīga, lai varētu izplatīt savas idejas Latvijas vācbaltiešu sabiedrībā (Rubenis 2021a, 1142–1143).

Svarīgi atzīmēt, ka V. Bormanis bija Vācu izglītības biedrības valdes priekšsēdētājs formāli. Faktiskais vadītājs bija E. Krēgers, kurš formāli skaitījās V. Bormaņa padomnieks. Taču tā tas nebija, jo E. Krēgers izmantoja V. Bormanī kā aizsegu sev kā faktiskajam valdes priekšsēdētājam jeb darbojās kā pelēkais kardināls. To pamato V. Bormaņa teiktais caur puķēm noklausīšanās protokolā – ka “liela daļa biedrības biedru simpatizējot E. Krēgeram kā garīgajai dvēselei”. Konkrēti netiek pateikts, ka E. Krēgers ir faktiskais vadītājs. Tomēr fakts par viņu kā faktisko vadītāju tiek aplēsts, nosaucot viņu par biedru “garīgo dvēseli”. Var konstatēt interesantu shēmu: Vācu izglītības biedrību Latvijā faktiski vadīja E. Krēgers, kuram V. Bormanis bija formālais aizsegs (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.). Ņemot vērā, ka abas personas bija korporanti, zināma ietekme bija arī LU Studentu padomē. Lai gan nacionālo minoritāšu frakcija, kurā ietilpa vācbaltieši un ebreji, LU Studentu padomē atradās pilnīgā mazākumā (vidēji ieguva 6 mandātus no 40 mandātiem) salīdzinājumā ar apvienoto latviešu studentu (-šu) korporācijas frakciju (ieguva vidēji 15 no 40 mandātiem), tomēr vācbaltiešiem izdevās iegūt ietekmīgus amatus LU Studentu padomē (Rubenis 2021b). V. Bormanis bija LU Studentu padomei padotās LU Studentu tiesas loceklis, kurš bija kopā ar vācbaltiešu studentu Hariju Jansonu no vācbaltiešu studentu korporācijas *Gotonia* (LNA-LVVA, 7427–6–110, 186. lp.). Tomēr LPP noklausīšanās protokolā nekas nav rakstīts, ka V. Bormanis ir LU Studentu padomes loceklis. LPP protokolos neparādās ziņas par saistību ar LU, jo, iespējams, LU varēja nepieļaut LPP kratišanu LU Studentu padomē sakarā ar V. Bormaņa iesaistīšanos aizdomīgā darbībā. LU rektori un pati LU Studentu padome stingri iebilda pret Latvijas varas iestāžu iejaukšanos LU iekšējās lietās, jo tas bija klaji pretrunā ar LU Satversmes 4. pantu – LU autonomiju no valsts politikas. Savukārt LU Studentu padomei saskaņā ar LU Satversmes 92. pantu bija juridiskās personas tiesības (tā bija autonoma iekšpus autonomajā LU), un tā pat bija valstiski starptautiska organizācija, kas ietilpa Starptautiskajā Studentu konfederācijā (SSK) (Šilde 1988, 37). Drošības iestāžu iejaukšanās būtu liels kaitējums pašas LU Studentu padomes starptautiskajam prestižam, it sevišķi no Vācu studējošo savienības (*Deutsche Studentenschaft*), kas pārstāvēja vācu studentus no Igaunijas, Latvijas, Čehoslovākijas un Polijas. Latvijai SSK bija liela ietekme, jo 1931. gada vasarā LU Studentu padomei tika uzticēts SSK ģenerālsēkretāra amats (Rubenis 2021b), un 1932. gada vasarā notika SSK kongress Rīgā. LPP iejaukšanās gadījumā tiktu atcelts SSK kongress, kas būtu liels zaudējums starptautiskai reputācijai (LNA-LVVA, 7427–6–110, 139. lp.).

Taču pašai LU ar autonomiju nebija viss principiāli un juridiski korekti. Paši LU rektori bija iesaistīti arī Latvijas valsts politikā, piemēram,

A. Tentelis bija Latvijas izglītības ministrs no 1928. gada 23. janvāra līdz 1928. gada 1. decembrim (Cerūzis 2020, 53–54). Lai gan rektoru iesaiste Latvijas politikā varētu apšaubīt tālaika LU autonomiju no valsts politikas, tomēr LU rektori spēja ietekmēt politiskos procesus, aizsargājot LU no Latvijas varas iestāžu iejaukšanās. LU rektoriem, piemēram, A. Tentelim, svarīga bija arī LU starptautiskā reputācija, jo viņš pats devās regulāros komandējumos uz Zviedriju un Vāciju (LNA-LVVA, 7427–13–1760, 60. lp.). Arī ar šīm valstīm LU Studentu padomei bija sakari caur SSK, kurus nedrīkstēja traucēt LPP iejaukšanās vācbaltiešu studentu darbībā. LU un Latvijas valsts bija nesaraunami saistītas gan ideoloģiski, gan politiski (Rubenis 2021b).

Arī citas vācbaltiešu sociālpolitiskās organizācijas nonāca LPP redzeslokā, piemēram, t. s. Baltijas brālība (*Baltische Bruderschaft*), – ļoti specifiska organizācija, kurai raksturīga ordenim līdzīga noslēgtība un hierarhija. Hierarhijas augšgalā atradās t. s. vecākais brālis, kam bija padoti kapiteļa brāļi. Savā ziņā tā atgādina mūku ordeni, un pie šīs organizācijas bija piederīgi arī vācbaltieši no studentu korporācijām (LNA-LVVA, 3235–3–150, 118. lp.). Pašas studentu korporācijas arī savā iekšējā sadzīvē ir slēgtas organizācijas, kur tās biedriem pastāv hierarhijā balstīta sabiedriskā dzīve. Arveds fon Mīlens (*Arved von Müllen*) bija vācbaltiešu studentu korporācijas *Fraternitas Baltica* biedrs kopš studiju uzsākšanas RPI Lauksaimniecības nodaļā. Tomēr pēc 1905. gada 13. janvāra revolūcijas emigrējās uz Vācijas impēriju, kur studijas turpinājis Leipcigas Universitātē līdz 1909. gadam. Vēlāk pēc Pirmā pasaules kara iesaistījās Latvijas Neatkarības karā Baltijas landesvērē ar pārējām vācbaltiešu studentu korporācijām. Pēc Latvijas Neatkarības kara pievienojās t. s. trimdiniekiem, kuri emigrēja uz Vāciju un pievērsās vācu nacionālsociālistu kustībai (Rubenis 2021a, 1142–1143). A. fon Mīlens iestājās Baltijas brālībā jau 1929. gada 6. aprīlī, kad tā oficiāli nodibinājās Berlīnē. 1931. gada februārī atgriezās Latvijā, kur regulāri apmeklēja savu “baltiešu brāļu” pagrīdes sanāksmes, paralēli strādājot par agronomu uzņēmumā *Gemeinnützige und Landwirtschaftliche Gesellschaft für Südlivland*. 1933. gada 7. novembrī viņu aizturēja Hermana Šlau (*Herman Schlau*) dzīvoklī, kur notika regulārā brālības sapulce. Saskaņā ar 1933. gada 8. novembra drošības dienesta darbinieka Artūra Salnā atzīmi A. fon Mīlens pratināšanā nav slēpis savu nelojalitāti pret Latvijas valsti un simpatizējot Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*). A. Salnais gan tikai rakstījis par A. fon Mīlenu, jo LPP neesot pierādījumu par citu biedru iesaisti valstij aizdomīgā darbībā (LNA-LVVA, 3235–3–150, 40. lp.).

1933. gada 18. decembrī Latvijas Ārlietu ministrija gribēja izraidīt no Latvijas valsts A. fon Mīlenu kā aizdomās turamo pretvalstiskā darbībā, bet viņš paspēja pamest Latviju 1933. gada 17. decembrī plkst. 2.35, kad devās ar vilcienu reisā Rīga–Berlīne (LNA-LVVA, 293–2–101, 3.–5. lp.).

SOCIĀLDEMOKRĀTU UN “PĒRKONKRUSTA” REAKCIJA UZ SOCIĀLPOLITISKO DARBĪBU

Latviešu sociāldemokrāti un latviešu pērkonkrustieši bija visasākie vācbaltiešu oponenti, kuri vācbaltiešus sauca par “Vācijas ietekmes aģentiem”. Paši sociāldemokrāti rikojās daudz absurdāk, nosaucot vācbaltiešus par “fašistiskās Vācijas aģentiem”, ignorējot faktu par vācbaltiešu liberāļu un konservatīvo Saeimas deputātu nelokāmo pretestību nacionālsociālisma ietekmei Latvijā (Paeglis 2005, 48). Vēl absurdāk bija tas, ka, aktivizējoties Gustava Celmiņa – latviešu studentu korporācijas “Selonija” biedra – vadītajai “Pērkonkrusta” organizācijai, tika pielikta klāt vācu fašisma birka pašiem pērkonkrustiešiem, pielīdzinot viņus vācbaltiešu nacionālsociālistu V. Bormaņa, E. Krēgera u. c. darbībai. Papildus tam sociāldemokrāti sāka studentu korporāciju “Selonija” saukt par “politiskā ekstrēmisma perēkli”, nepierādot “Selonijas” saistību ar “Pērkonkrustu” (LNA-LVVA, 3235–3–110, 23. lp.). Nav šaubu, ka studentu korporācijās kā slēgtās, akadēmiskās mūža organizācijās pastāvēja t. s. radikāļu šūnas, lai vervētu sev piekritējus. Tomēr visi studentu korporācijas biedri nebija “Pērkonkrusta” biedri (Andersons 1982, 396).

Saskaņā ar 1933. gada 29. jūlija Rīgas aizsargu pulka Sakaru bataljona komandiera ziņojumu LPP, latviešu sociāldemokrātu preses izdevumā “Sociāldemokrāts” rakstīts par studentu korporāciju saistību ar “Pērkonkrustu”. Ziņojumā netiek precīzi un detalizēti aprakstīta “Pērkonkrusta” saistība ar studentu korporācijām, tāpēc rodas neskaidrība par to, vai studentu korporācijas ir “Pērkonkrusta” atbalstītājas. Līdz ar to nav pamata apgalvot, ka visi korporanti ir pērkonkrustieši. Arī “Pērkonkrusta” biedri, sevišķi piederīgie pie studentu korporācijām, nav pielīdzināmi vācbaltiešu nacionālsociālistiem, jo viņu nostāja bija pretvāciska (Apals, Zanders 2020, 120). Pērkonkrustieši par draudu latviešu un Latvijas valsts eksistencei uzskatīja padomju komunismu un vācu nacionālsociālismu, nevis itāļu fašismu, ko latviešu sociāldemokrāti apzināti jauca ar vācu nacionālsociālismu. “Pērkonkrustā” netika slēptas simpātijas pret itāļu fašismu, ko pauda G. Celmiņš un latviešu studentu korporācijas *Fraternitas Lataviensis* biedrs Ādolfs Šilde, uzskatot Benito Musolini (*Benito Musolini*) par “Itālijas glābēju no komunistu varas” (Šilde 1988, 85).

Paši pērkonkrustieši neizvairījās no publiskiem skandāliem, jo viņi metās otrā galējībā. Kad 1933. gada 8. septembrī vācbaltiešu studentu korporācija *Curonica* svinēja savu 125 gadu jubileju Kurzemes hercoga pili Jelgavā, laikraksts “Pērkonkrusts” šokējoši ziņoja, ka vācbaltiešu korporanti dziedājuši Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) himnu *Horst Wessel Lied*, Vācijas himnu *Deutschland, Deutschland über alles* un nēsājuši savas studentu

korporācijas regālijas – krāsu deķeļus, krāsu lentes, šarfas u. c. atribūtiķu (Cerūzis 2004, 190–191).

1932. gada maijā visas vācbaltiešu studentu korporācijas bija izstājušās no LU Prezidiju konventa. Šim notikumam sekoja aizliegums publiski pulcēties ar savām studentu korporāciju regālijām pēc 1932. gada 1. jūnija LU Padomes lēmuma. Neskatoties uz LU noteikumiem par studējošo organizācijām, kuri paredzēja reģistrācijas anulāciju un biedru eksmatrikulēšanu no LU (LNA-LVVA, 5933–1–4, 1.–2. lp.), pašas vācbaltiešu studentu korporācijas turpināja faktiski darboties ar citu juridisku nosaukumu. Šajā gadījumā vācbaltiešu studentu korporācijas reģistrējās pie LU kā “LU vācu studentu biedrības”, tādējādi veikli apejot LU noteikumus par studējošo organizāciju leģitimo darbību (Ščerbinskis 2019, 9).

SECINĀJUMI

LPP savos novērojumos un vērtējumos pievērsa uzmanību nacionālajam jautājumam augstākajā izglītībā. Vācbaltieši to izjuta ar dalītām jūtām. Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes bija reakcija uz Latvijas augstākās izglītības latviskošanu, kas gan nenotika radikāli, bet pakāpeniski, starplaikā ievērojot kompromisu attiecībā uz lekciju valodu. Lai gan LPP fiksēja personas no vācbaltiešu studentu korporācijām, kuras raisīja aizdomas par pretvalstisku darbību, tomēr vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekmei LU Studentu padomē netika pievēsta uzmanība. Iespējams, LU rektori, kuru vidū bija arī Latvijas izglītības ministri, nepieļāva LPP veikt aizdomās turēto vācbaltiešu studentu kratīšanu LU Studentu padomē. LPP pratināja aizdomās turamās personas, taču nesauca pie kriminālatbildības.

Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes nepatika latviešu sociāldemokrātiem un pārkonkrustiešiem, kuri pārspīlēti visu saistīja ar Vācijas nacionālsociālistu ietekmes izplatīšanu. Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes bija saistītas ne tikai ar vācu nacionālsociālisma ideju izplatīšanu, bet arī ar iespējām iegūt augstāko izglītību vācu valodā Vācijā. Arī starp abiem pretvāciskajiem latviešu politiskajiem grupējumiem pastāvēja vēsas attiecības, kurās bija vērojama asa kritika pret vācbaltiešu sociālpolitisko darbību.

Veicot pētniecisko darbu, tika konstatēti divi svarīgi pētnieciskie virzieni, kas būtu jāpēta padziļināti. Pirmkārt, vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekme uz LU Studentu padomes darbību un LU vadības attieksme pret to. Otrkārt, trūkumi Latvijas Politiskās pārvaldes pasākumos pret vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekmi augstākajā izglītībā.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

- Latvijas Ārlietu ministrija par *Baltische Brüderschaft*. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 293–2–101, 6 lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par “Pērkonkrusta nelegālo darbību”. LNA-LVVA, 3235–3–110, 23. lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par organizāciju “Baltijas brālība”. LNA-LVVA, 3235–3–150, 40., 118. lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par Vācu izglītības biedrības darbību Latvijā (1933). LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.
- Latvijas Universitātes Satversme [1923]. Rīga: Valsts papīru spiestuve.
- Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats (1919–1924) [1925]. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 382 lp.
- Latvijas Universitātes darbības pārskats (1926/1927) [1927]. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 191 lp.
- Latvijas Universitātes studenta Vernera Bormana lieta (1926–1937). LNA-LVVA, 7427–1–10523, 1., 9., 11. lp.
- Latvijas Universitātes profesora Augusta Tenteļa lieta (1920–1942). LNA-LVVA, 7427–13–1760, 60. lp.
- Latvijas Universitātes ārštata profesors Paula Denfera lieta (1919–1934). LNA-LVVA, 7427–13–372, 51. lp.
- Noteikumi par studentu organizācijām pie LU (apstiprināti LU Padomē 1930. gada 26. februārī. LNA-LVVA, 5933–1–4, 1.–2. lp.
- Studentu padomes darbības materiāli, tās sastāvs, tiesības un pienākumi, Universitātes Sports, grāmatnīca, student virtuve, budžets un bilances, studentu palīdzības fonds. LNA-LVVA, 7427–6–110, 139., 186. lp.
- Šilde, Ā., 1988. *Ardievas Rīgai: tikai atmiņas*. New York: Grāmatu draugs.

LITERATŪRA

- Andersons, E., 1982. *Latvijas vēsture: ārpolitika I*. Stockholm: Daugava.
- Apals, G., Zanders, M., 2020. *Latvieši, vācbaltieši un Krievija: Polemiska saruna*. Rīga: Aminori.
- Bērziņa, A., Vāveris, G., 2020. *Drošības dienests starpkaru Latvijā 1918–1940: vēsture*. Rīga: Valsts drošības dienests.
- Bolin, P., 2012. *Between National and Academical agendas: Ethnic Policies and “National Disciplines” at the University of Latvia, 1919–1940*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Cerūzis, R., 2004. *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Cerūzis, R., 2011. Latvijas vācu privātā augstskola “Herdera institūts (1921–1939)”: izglītība, zinātne, tradīcija un ideoloģija. Bičevskis, R. (sast.). *Heidegera lasījumi 1*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 269–287. Pieejams: (PDF) The Heidegger's Autumn in Riga 1928/Filozofijas Instituts and Raivis Bicevskis-Academia.edu
- Cerūzis, R., 2020. Kopīgās tendences Latvijas Universitātes un Latvijas Republikas vēsturē starp pasaules kariem. Taurēns, J. (galv. red.). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 9/10. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 40–64.
- Dribins, L., 2004. *Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā: vēsture un mūsdienas*. Rīga: Eiropas Padomes Informācijas birojs.

- Feldmanis, I., 1985. *Vācu fašisma loma buržuāziskās Latvijas vācu nacionālā mazākuma galveno organizāciju nacifikācijā (1933–1939)*. Rīga: Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte.
- Paeglis, A., 2005. *Pērkonkrusts pār Latviju (1932–1944)*. Rīga: Klubs 415.
- Rubenis, R., 2021a. Possibilities to obtain higher education in Germany for Latvian Baltic German students (1920–1934). Daniela, L. (ed.). *Human, Technologies and quality of education*, 1137–1148.
- Rubenis, R., 2021b. Polijas–Latvijas diplomātisko attiecību Simtgades medaļa. *LU Muzeja rubrika ZEM LUPAS*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/54201>
- Strods, H., 1994. Latvijas Universitāte (1919–1940). Varoslavāns, A. (red.). *Latvijas Universitāte 75*. Rīga: Latvijas Universitāte, 45–71.
- Ščerbinskis, V., 2019. Caur strīdiem uz vienotību, Prezidiju Konventa Simts gadi. Grigorjeva, S. (galv. red.). *Universitas: PIK! 100 (Scientiae et Patriae)*, 111/2019. Jelgava: Jelgavas tipogrāfija, 6–11.
- Wachtsmuth, W., 1952. *Von deutscher Arbeit in Lettland (1918–1934): Band 2 (Die autonome deutsche Schule 1920–1934)*. Köln: Comel Verlag.

BALTIC GERMAN SOCIAL POLITICAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION AS VIEWED BY THE LATVIAN POLITICAL ADMINISTRATION DURING THE LATE PARLIAMENTARY PERIOD

RŪDOLFS RUBENIS

Mg. hist., student at the doctorate programme the Faculty of the History and Philosophy, University of Latvia,

E-pasts: rudolfs.rubenis@lu.lv

ABSTRACT

The purpose of the article is to evaluate the observations and assessments of the Latvian political administration regarding social political activities of the Baltic Germans during the end of the parliamentary period in Latvia, viewed in the context of higher education. It is concluded that Latvian political administration drew attention to the national issue in the Baltic German social political activities, where it identified suspicious activity against Latvian state through education and academic organisations which were used as a political cover. During these social political activities, the Latvian Social Democrats began conflicting with the far-right Latvian *Thundercross* movement.

Keywords: Baltic Germans, national minorities, higher education, ethnic tensions, national security.

SUMMARY

The article “Baltic German Social political activities in Latvia’s higher education in the view of the Latvian Political administration during the end of the parliamentary period” yielded the conclusion that the national issue was the focal point of Latvian political administration’s attention, wherein the Baltic Germans as a national minority tried to achieve a more favourable position at a time when the University of Latvia was striving to Latvianize itself, in intervals “freezing” the Latvianization process. The study considered the factor of the University of Latvia, which played an important role in the context of the national issue. A controversial situation was identified in which, on the one hand, the University of Latvia tried to Latvianize itself, but on the other hand, it protected its autonomy from the attempts by the Latvian authorities to reinforce its observations on suspected social political activities of the Baltic Germans. It turned out that the issue of the social political activities in the context of higher education was broad

and more complicated, requiring further in-depth research, with two questions singled out in particular: the impact of the Baltic German social political activities on the Student Council of the University of Latvia and the attitude of the administration of the University of Latvia towards it, as well as the shortcomings of the Latvian political administration in observation and assessment of social political activities.